

**Микола Хвильовий у діаспорних дослідженнях
українського літературознавства: 1947 рік**

*Робота виконана на кафедрі української літератури
ВДУ ім. Лесі Українки*

У статті окреслено основні тенденції розвитку українського літературознавства в діаспорі в другій половині 40 – початку 50-х років ХХ ст. Проаналізовано ряд досліджень творчості Миколи Хвильового.

Ключові слова: історія українського літературознавства, хвильовизм, біографічний метод у літературознавстві.

Yablonska O.V. Mikola Hviliovii in the diaspora investigations of Ukrainian history of literature: 1947

New tendencies in the development of Ukrainian history of literature in the diaspora in the second half of 40-ths – the beginning of the 50-ths of the XX century are outlined in the article. The author analyseol a number of investigations of Mikola Hviliovii creative work.

Key words: Ukrainian history of literature, hviliovism, biographical method in the history of literature.

У доповіді, виголошеній на конференції МУРУ в Байройті 4–5 жовтня 1946 р. “Проблеми сучасної української літературної критики на еміграції”, Григорій Костюк вказав як на першочергове завдання і художньої літератури, і критики на потребу “збагнути дух часу”. “Мусимо глибоко відчувати пульс нашої епохи і бути більше ніж уважними до його ритму. Мусимо навчитися мислити не розірваними, не розчленованими категоріями, не деталями великої і складної конструкції, що ім’я їй *людська духовість*, а її цілістю. Не губитися в полоні суб’єктивних вартостей і суб’єктивних сприймань (аперцепцій), а зважувати і цінувати духові явища в їх синтезі й об’єктивній даності. Ясніше кажучи, ми стоїмо перед тяжкою, але великою і визначальною проблемою нашого буття – *синтезою мислення*” [13, 15–16]. У переліку основних проблем еміграційної критики Г. Костюк найперше вирізняє “проблему спадщини і наше ставлення до неї”, що передбачає розуміння таких явищ

літературного життя, як “а) спадщина “вісниківців” (Д. Донцов), б) спадщина неоклясиків (М. Зеров) і в) спадщина активного романтизму (М. Хвильовий)” [13, 16–17].

Однією з перших робіт, що стала своєрідною відповіддю на заклик Г. Костюка стало дослідження “Трагедія Миколи Хвильового” [6]. Автором дослідження є земляк Миколи Хвильового О. Ган, який “провів свої дитячі та юнацькі літа в місцевості, де пролетіли буйні юнацькі роки письменника, зформувалась його особистість” [6, 7]. О. Ган – свідок перших політичних виступів Миколи Хвильового на Харківщині в 1917–1919 роках. Отже, в основу роботи покладені спогади автора, доповнені “матеріалами спогадів про письменника друзів його дитинства та юнацтва” [6, 7]. Цінні відомості про родину подала авторові двоюрідна сестра Миколи Хвильового по матері Лариса Миколаївна Смаковська, яка близько спілкувалася з майбутнім письменником у його юнацькі роки.

Микола Хвильовий, “найпомітніша постать на українському літературному Парнасі пореволюційної доби” [6, 5], був зовсім непоказним зовні, навіть письменники, що жили з Миколою Хвильовим в одному місті, не мали уявлення про його життєпис. “Маленький на зріст, “щуплий”, непоказний зовні, не любив він, щоб про його особу говорили всі, щоб факти з його біографії стали відомими широкому загалові, і волів пройти як людина непоміченим серед того базару, що звався советською життєвою (отже й літературною) дійсністю” [6, 6]. Але “в крові Хвильового бушувала кров його предків, таких же палких і непосидящих, як і їх талановитий нащадок” [6, 8].

“Григорій Олексійович Фітільов – батько письменника – був винятковою по своїй яскравості натурою й належав до тієї категорії людей, що їх звать “великими оригіналами”. Дворянин з походження, він з’єднував у своїй натурі шляхетські манери та пановитість із щирим народолобством” [6, 9]. О. Ган подає чимало показових фактів з життєпису Григорія Фітільова. “...бувши студентом, з великим ризиком бере

діяльну участь у підпільних революційних гуртках: буває на студентських сходках, поширює проклямації тощо. Це приводить до того, що Григорій Фітільов мусів кинути з першого ж курсу навчання в Харківському університеті й піти учителювати до села Тростянця, на Харківщині, де він зустрівся з симпатичною дочкою бухгалтера маєтків мільйонера Кеніга Єлисаветою Іванівною Тарасенко” [6, 9–10]. Очевидно, молодій дівчині подобалась у Фітільові експресивність натури, яка була особливо виразною у її батька. “Батько її любив жити й умів жити. Високий, кучерявий брюнет, Іван Іванович Тарасенко поєднував у собі риси доброго бухгалтера з експансивністю темпераментного бонвівана. Любив випити, бути в веселому товаристві, надто в товаристві жіночому, був “душею” тростянецького “общества”, шанованим усіма Іваном Івановичем, якому раді були його колеги по роботі. Був людиною, якій поштиво і щиро кланялись селяни та робітники й мило усміхались молодиці” [6, 10]. “Темпераментність дід майбутнього письменника дістав у спадок, мабуть, від свого батька” [6, 10], який був нешлюбною дитиною француза й кріпачки-українки.

О. Ган наголошує, що в “родині Тарасенків виразно виступало українське народолюбство. Звідси либонь пішли в основному й національно-політичні симпатії Миколи Хвильового, найближчим наставником якого й старшим другом був його дядько по матері, Володимир Іванович Тарасенко, що боровся потім у лавах бійців за створення Української Народньої Республіки й загинув смертю хоробрих на полі бою” [6, 10].

На першому щасливому році подружнього життя (1893) побачив світ первісток – син Микола. Протягом наступних восьми-дев’яти років народилося ще четверо дітей: Євгенія, Олександр, Людмила, Валентина. Зрозуміло, що вчительського заробітку сім’ї не вистачало. Але не матеріальні негаразди були причиною того, що “Єлисавета Іванівна десь року 1904–05 остаточно вирішила жити окремо від чоловіка” [6, 11]: горда

жінка не могла дарувати чоловікові приниження її людської гідності. Матір із п'ятьма дітьми (найстаршому Миколі тоді було 11–12 років) переїздить до своєї сестри, одруженої з досить заможним поміщиком Смаковським. У маєтку Зубівка Богодухівського повіту на Харківщині прожили два роки. Потім Єлисавета Іванівна дістала посаду вчительки в церковно-приходській школі села Чернеччини на Богодухівщині, згодом – в народній школі на глухому хуторі Дем'янівці, недалеко від Диканьки.

“Фітільови жили в будинку “земської” школи з двором, наполовину засадженим сосною. Невеликий сосновий бір, як і кущі сосон та шелюга росли то тут, то там, скрізь у цій бідній пісчаній місцевості, викликаючи потім у творчій уяві письменника відоме й не раз повторюване:

Сосни – гудуть

– Чого так сосни гудуть?

– Хуртовина. Вітри.

Ох ви, сосни мої – азійський край!

Мотив цей, як і загалом дем'янівська природа, частенько фігурує в творах Хвильового.

Перейшовши “через ліс” – невеличкий, кострубатий, недотепний, “де сосни на північ хиляться”, майбутній співець сонячної України, з її степами з важким плодючим “оранжерійним” чорноземом, виходив на простори широких шляхів, серед яких виділялась своїми пагорбами велична Шведська Могила” [6, 12–13].

Живучи ще в Зубівці, Микола діставав багато книжок в бібліотеці поміщиці Савич, маєток якої був недалеко від маєтка Смаковських. Як припускає О. Ган, в лектурі підлітка були “твори Марлінського, “Тарас Бульба” та романтичні повісті автора “Вечорів на Хуторі коло Диканьки” (та й сам то читач, як і Рудий Панько, жив... на одному з таких хуторів, бо від Дем'янівки до Диканьки було всього 15–17 кілометрів). Надзвичайне враження, як свідчить двоюрідна сестра Миколи, справив на майбутнього письменника “Кобзар”. Він знав напам'ять багато віршів Шевченка та

інших українських поетів. Захоплювався “Мцъри” та іншими творами близького йому настроями Лермонтова. [...] Захоплювався він біографіями великих людей, зокрема біографією Ніцше” [6, 16].

О. Ган твердить, що “На цей період припадають творчі спроби Хвильового в красному письменстві” [6, 16]. На жаль, немає ніяких відомостей про ці твори, однак в етюді “Шляхетне гніздо”, де введений один із друзів письменника під власним іменем, мова йде про ці тексти.

“Перший зареєстрований нашою бібліографією, либонь, за вказівками самого письменника, друкований літературно-мистецький твір українською мовою був вірш “Я тепер покохав город”, уміщений у журналі “Знання” за 1920 рік (№ 19–20).

1921 року поет Хвильовий доволі часто виступав з своїми віршами в таких альманахах та часописах, як “На сполох”, “Щабель”, “Шляхи мистецтва”.

Невипадково автор дослідження акцентував на близькому сусідстві хутора Диканьки до хутора, де проживав Хвильовий. Паралелі не тільки в оточенні, в чарівній природі, щонайперше – в трагедії життя обох митців. О. Ган розмірковує: “Про Мазепу, образ якого стояв завжди перед Хвильовим, один український публіцист якось писав:

“Він часом мусів, як Гоголь і його генерація, збочувати, аби не бути роздавленим московською трійкою (котра врешті і переїхала його), але в серці своєму він не здійняв перед нею капелюха, лише уступався з прокляттям на устах і з заповіддю помсти в серці” [6, 34].

(Принагідно зачитуємо з “Арабесок”: “...народився я в одному з тих городків, саме в степовому краю, саме в полковій залозі, де колись – так давно! – слобожанські полки, а потім недалеко Диканька з Мазепою на Шведських могилах перед полтавським побоїщем” [20, 303]. Варто також зацентувати на вагомості образу Великої Шведської могили у творі “Шляхетне гніздо”. Як пише Петро Голубець, “Образ цієї могили не є простою пейзажною декорацією оповідання. Мистецька функція цього

образу набагато глибша. Та могила нагадує про минуле. На її тлі постає сучасність як наслідок поразки під Полтавою і невдалих спроб піднести Мазепин прапор знову...” [9, 4]).

Автор дослідження “Трагедія Миколи Хвильового” робить висновок: “У свій час, за режиму Миколи І, ...шукання” й суперечності “мучили геніяльного українця Миколу Гоголя і довели його до душевної хвороби, а через якихось 80 років, за іншого режиму, вони загнали в могилу українця-комуніста Миколу Хвильового...”

Великий мистець Хвильовий викликає в собі “покаянні” почуття і живе ними кілька місяців закордоном та після повороту на Україну.

Тяжко читати лист Хвильового до редакції газети “Комуніст”. Тяжко тому, що... у ньому місцями пробиваються щирі почуття. Таке вражіння справляє “Листування з друзями” М. Гоголя” [6, 62].

Дошукуючись витоків української ідеї Миколи Хвильового, дослідник вказує на месіанізм “Книг буття українського народу”. Але разом з тим він зазначає, що “не вважаючи на очевидну подібність автора “Камо грядеши” і Костомарова в тій частині, де останній принципово визнає особливу місію України в світовій історії всеж між концепцією Хвильового й концепцією Кирило-Методіївців існує велика розбіжність, яка зводить майже нанівець наявність наступницького зв’язку між цими теоріями.. [...] Якщо кирило-методіївці уявляли собі епоху здійснення своїх ідеалів, як час, коли люди раюватимуть у царстві, де процвітатиме загальна справедливість та любов до ближнього, то Хвильовий не виявляв ніякісінького замилювання в цьому, воліючи радше пожертвувати економічними вигодами, обіцяними колективізмом, ніж жити в суспільстві, де люди всі будуть задоволені, нічого не хотітимуть, нікуди не пориватимуться, всіх і все любитимуть. Цей спокій і раювання ситих людей був чужий нашому письменникові, життєвим девізом якого було Франкове: “Лиш боротись – значить жить” [6, 52–53].

Отже, доходить висновку дослідник, “Велике значення має біографія мистця, творця тієї або іншої філософської чи політичної концепції, біографія як щось суспільне, з погляду спрямованості її до одної мети, багата на яскраві факти” [6, 5], засвідчуючи свою данину біографічному методу в літературознавстві.

Того ж 1947 року у часописі “Вежі”, що виходив друком у Мюнхені, опубліковано статтю Р. Гармаша “Трагедія М.Хвильового – трагедія нашого покоління” [7], де зроблено огляд критичних досліджень про Хвильового. Як об’єктивне розуміння “загадки Хвильового” наводиться тут розвідка Д. Донцова “Микола Хвильовий” [11].

Місячник культури і суспільного життя “Орлик”, що виходив у таборі переміщених осіб у Берхтесгадені (Німеччина), теж публікує ряд матеріалів про Миколу Хвильового та ВАПЛІТЕ [8], [10].

Дослідження С. Николишина “Культурна політика більшовиків і український культурний процес (Публіцистичні рефлексії)”, видане 1947 року вдруге, значною мірою побудоване на такому твердженні: “Хвильовий пішов у революцію як большевик, – революція його ж зробила націоналістом. Хвильовий був переродженець, тринадцятий апостол” [16, 23]. Що так однозначно характеризувати постать митця не варто, доводить аналізована робота О. Гана, де чимало уваги присвячено родинним витокам, середовищу, що формувало національні переконання письменника. Хоча факти, наведені в роботі С. Николишина, об’єктивно доводять антиукраїнську сутність політики радянської влади. До речі, і Р. Гармаш в огляді критичної літератури про Миколу Хвильового, згадуючи перше видання роботи С. Николишина 1939 р., і такий ретельний дослідник, як Ю. Шевельов ставлять під сумнів висновки цієї роботи. Р. Гармаш вказує на неприйнятність твердження С. Николишина, нібито “гасло азійського ренесансу було і є гаслом українським і націоналістичним” [7, 33–34]. Ю. Шевельов у статті “Над озером. Баварія” зауважує, що сьогодні (тобто року 1947–1948. – О.Я.) С. Николишин

навіть чи перевидав би свою працю, хоча й корисна вона в аналітичній частині, але є “документом заборсаности розумної людини в тенетах змертвілого” [23, 589].

У часописі “Українська трибуна” за 1948 р. під псевдонімом Гр. Шевчук Ю. Шевельов публікує статтю “Тойнбі чи Хвильовий, або про межі оракулів сучасности” [21], яка стала початком численних досліджень філолога про творчість Миколи Хвильового [22], [24].

У першій половині 50-х років простежується особлива увага до постаті Миколи Хвильового. Це дослідження Ю. Бойка [2], [3], М. Гальчука [5], Р. Задеснянського [12], В. Плюща [17], В. Чапленка [4] та інших, у яких досить частим є звертання до роботи О. Гана “Трагедія Миколи Хвильового”. Попри хронологічну віддаленість, ці студії про творчість Миколи Хвильового й літературне життя 20–30-х рр. прикметні актуальністю.

Сучасне літературознавство характеризується розмаїттям інтерпретацій творчості Миколи Хвильового [1], [15], [18], [19].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безхутрий Ю. Хвильовий: проблеми інтерпретації. – Харків: Фоліо, 2003. – 495 с.
2. Бойко Ю. З останніх творів М. Хвильового // Бойко Ю. Вибрані праці. – К.: Медекол, 1992. – С. 268–276.
3. Бойко Ю. Микола Хвильовий // Бойко Ю. Вибрані праці. – К.: Медекол, 1992. – С. 244–267.
4. В.Ч-о. (Чапленко В.). Хвильовий – письменник // Свобода. – 1952. – № 12. – 18 травня. – С. 1–2.
5. Гальчук М. Літературне життя на підсоветській Україні. I. Проза 1920–30 років. – Мюнхен–Париж: Бібліотека молоді. – Ч. 1. – 1952. – 31 с.
6. Ган О. Трагедія Миколи Хвильового. – Прометей, б. р. – 77 с.
7. Гармаш Р. Трагедія Миколи Хвильового – трагедія нашого покоління // Вежі. – 1947. – № 1. – С. 24–34.
8. Голубенко П. ВАПЛІТЕ // Орлик. – 1948. – Ч. 4. – С. 13–17.

9. Голубець Петро. Куди ведуть дороги Шведських могил? // Свобода. – 1952. – 13 квітня. – Ч. 7 (93). – С. 4.
10. Горобенко П. М. Хвильовий і сучасність // Орлик. – 1947. – Ч. 5. – С. 8–14.
11. Донцов Д. Микола Хвильовий // Вісник. – 1933. – Кн. 7–8. – Т. III. – С. 591–609.
12. Задеснянський Р. Що нам дав Микола Хвильовий? – Українська Критична Думка, 1955. – 111 с.
13. Костюк Г. У світі ідей і образів. Вибране: Критичні та історико-літературні роздуми. 1930 – 1980. – Сучасність, б. р.
14. М.Г. Хвильовий – письменник // Українська трибуна. – 1948. – 30 травня. – № 29. – С. 6.
15. Михайлин І. Гамартія Миколи Хвильового. – Харків: Лінотип, 1993. – 39 с.
16. Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес (Публіцистичні рефлексії). – Б. м.: На чужині, 1947. – 119 с.
17. Плющ В. Правда про хвильовизм. – Мюнхен: Спілка визволення України, 1954. – 63 с.
18. Сенік Л. Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності. – Львів: Академічний Експрес, 2002. – 239 с.
19. Соловей О. Рання проза Миколи Хвильового в літературній критиці 1920-х років (З хрестоматійним додатком і питаннями для самоконтролю). – Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2003. – 170 с.
20. Хвильовий Микола. Арабески // Хвильовий Микола. Твори: У 2 т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1990. – С. 300–319.
21. Шевчук Гр. (Шевельов Ю.) Тойнбі чи Хвильовий, або про межі оракулів сучасности // Українська трибуна. – 1948. – 19 серпня. – № 51. – С. 4; 22 серпня. – № 52. – С. 4.
22. Шерех Ю. Літ Ікара (Памфлети Миколи Хвильового) (1977–1982) // Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. – Т. 2. – Харків: Фоліо, 1998. – С. 136–184.
23. Шерех Ю. Над озером. Баварія // Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. – Т. 3. – Харків: Фоліо, 1998. – С. 542–595.
24. Шерех Ю. Хвильовий без політики (1953) // Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя. – Т. 1. – Харків: Фоліо, 1998. – С. 57–68.